

Paulina Pawłowska

Uniwersytet Łódzki, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych

 <https://orcid.org/0000-0001-8478-3302>

paulina.pawlowska@edu.uni.lodz.pl

Wielofunkcyjność językowych środków wartościujących w rozmowach osób w wieku senioralnym

Streszczenie. Opisano środki wartościujące obecne w rozmowach osób w wieku senioralnym. Przedstawiono ich zasób, dzieląc je na dwie grupy: środki leksykalne (czasowniki, przysłówki, zaimki, modulanty) oraz pozaleksykalne (środki słowotwórcze, pętle semantyczne, powtórzenia, autopowtórzenia, wykrzyknienia, zwroty adresatywne). Ukazano wielofunkcyjność opisywanych językowych środków wartościujących. Podkreślono jednocześnie duży potencjał badań gerontolingwistycznych oraz aksjolingwistycznych. Materiał badawczy stanowią potoczne rozmowy seniorów.

Słowa kluczowe: funkcje wypowiedzi, rozmowa, seniorzy, starzenie się, wartościowanie

Multifunctionality of linguistic value measures in seniors' conversations

Summary. The article focuses on resource of linguistic valuing means present in the seniors' conversations. There are two groups of valuing means described: lexical (verbs, adverbs, pronouns, modulants) and extra-lexical (vocabulary means, semantic loops, repetitions, self-repetitions, exclamations, addressative phrases). The author also presents their multifunctionality. At the same time, the paper signals the research potential of gerontolinguistics and axiolinguistics. The research material consists of colloquial seniors' conversations.

Keywords: speech functions, conversation, seniors, ageing, valuing in language

„Człowiek nie może żyć pełnią egzystencji bez wartości i wartościowania. Jest to sytuacja naturalna ludzkiego bycia i właściwa jego stawianiu i spełnianiu się”¹.

¹ Słowa ks. prof. dr. hab. Kazimierza Popielskiego – psychologa i psychoterapeuty, przedstawiciela nurtu psychoterapii egzystencjalnej skoncentrowanej na odkrywaniu znaczenia wartości w procesie poszukiwania sensu życia (za: Żuk 2016: 50).

Wstęp

W niniejszym artykule opisano językowe środki wartościujące występujące w rozmowach osób, które ukończyły 60 lat, a zatem, w świetle definicji Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) oraz polskich aktów prawnych², są w wieku senioralnym.

Określanie właściwości rzeczy jest immanentnie wpisane w ludzką naturę. Słowa ks. Kazimierza Popielskiego, które uczyniono mottem podjętych w artykule rozważań, stanowią odzwierciedlenie tej tezy. Podobne konstatacje wyrażają również inni badacze z kręgu etyki, filozofii, psychologii czy socjologii (por. Ossowska 1975, Tischner 1982), sytuując rozważania skoncentrowane wokół takich poznawczych pól badawczych jak świat wartości czy świadomość wartości w ujęciu ontologicznym.

Jak zauważa Ryszard Tokarski, zagadnienia aksjologiczne, mimo że niejako jednoczące nauki filozoficzne i językoznawstwo (Tokarski 2001: 352), w każdej z tych dyscyplin są postrzegane odmiennie. Na gruncie badań lingwistycznych opracowaniom naukowym poddawane zostają m.in. zagadnienia werbalizacji wartości w danym języku czy sposoby rozumienia słów zabarwionych aksjologicznie.

Werbalizacja sądów wartościujących oraz wielofunkcyjność komunikacyjna tychże stały się przedmiotem niniejszego opracowania, będącego przyczynkiem do językoznawczego opisu sposobów wartościowania w wypowiedziach osób w wieku senioralnym.

Wartościowanie w języku

Wzajemne uwikłania języka i wartości były przedmiotem licznych dociekań naukowych. W języku (w tym kontekście tożsamym z komunikacją językową) uosabiają się emocje oraz wartości, pełniące funkcję swoistych ewaluatorów otaczającej nas rzeczywistości. Nasze bycie w świecie opiera się *de facto* na ciągłej interpretacji i ewaluacji świata. Przyjmuję za Jerzym Bartmińskim trójskładową rolę języka wobec wartości – język to: 1) narzędzie służące wartościowaniu, 2) narzędzie informujące o wartościach oraz 3) „nosiciel wartości” (Bartmiński 1991: 198). Uprawniona wydaje się zatem teza, w której myśl język oraz świat wartości (system wartości), jako dwa abstrakcyjne byty, wzajemnie się konstytuują.

Język odgrywa kluczową rolę w procesie poznawania i percepcji rzeczywistości, pozwalając przejść od biologicznej orientacji w rzeczywistości ku umysłowej, dokonującej się przez poznawcze struktury pojęciowe (Grabias 2015: 24). Składnikiem i jednocześnie determinantem wspomnianej percepcji rzeczywistości jest **wartościowanie**. Utożsamiam je nie tylko z dychotomicznym kategoryzowaniem na to, co dobre i złe, lecz także – za Reinhardem Fiehlerem – z wyrażaniem przez nadawcę swojego nastawienia do przedstawianych treści (za: Jakosz 2016: 85). Może ono

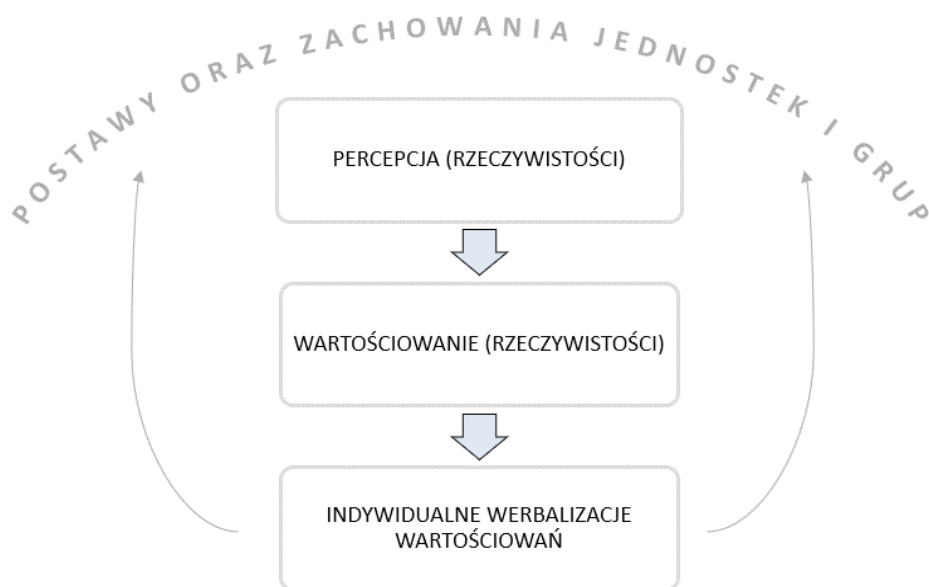
² Definicja osoby starszej (seniora) jako osoby, która ukończyła 60 lat, umieszczona została w ustawie z 2015 r. (Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych).

wskazywać na ważność danej zawartości treściowej dla adresata, nadawać określony kontekst, a także profilować funkcjonalnie wypowiedź. To powiązanie wykładników wartościowania z pozajęzykowymi uwarunkowaniami sytuacji komunikowania, takimi jak kontekst, skłania do profilowania badań nad sposobami wyrażania wartości w aspekcie pragmatycznym.

Wspomniany proces wartościowania jest zatem procesem mentalnym (percepcyjnym), którego wykonawstwo realizuje się w indywidualnie wyselekcjonowanych jednostkach kodu językowego – wykładnikach potencjału semantycznego i wartościującego. Wartościowanie jednak, oprócz wymiaru indywidualnego, ma również wymiar globalny. Jak piszą Jadwiga Puzynina oraz Dorota Zdunkiewicz, „język, którym się posługujemy, wyraża nasze indywidualne wartościowania, a badany jako język większych lub mniejszych grup społecznych, pozwala charakteryzować zakresy i sposoby wartościowania tych społeczności” (Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 215).

Ujęzykowane wartościowanie znajduje swoje odbicie w sposobach konceptualizacji i profilowania³ pojęć. Buduje potoczny językowy obraz świata podmiotów, dając jednocześnie wgląd w charakter ich postaw i zachowań. Przedstawione zależności poglądowo ilustruje grafika 1.

Grafika 1. Rzeczywistość – wartościowanie – język

Źródło: opracowanie własne; na podstawie: Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 215–217

³ Konceptualizacja – proces tworzenia pojęć, efekt poznawania rzeczywistości przez człowieka. Profilowanie zaś to zsubiektywizowane przedstawianie treści (zawartości pojęć). Ujawniając punkt widzenia podmiotu poznającego, decyduje o różnicach znaczeniowych między strukturami językowymi (Szczepankowska 2011: 81, 118).

W systematyzacji J. Puzyniny wymienione są takie wartościujące środki systemu językowego, jak: leksyka, związki frazeologiczne, konstrukcje słowotwórcze, formy fleksyjne, konstrukcje składniowe i środki fonologiczne. Do lingwistycznych środków wartościujących J. Puzynina wraz z D. Zdunkiewicz (Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 216) zaliczają również intonację, środki stylistyczne (np. metafory, porównania, oksymorony) oraz strukturę wypowiedzi (m.in. pytania retoryczne, wykrzyknienia).

Wykaz językowych środków wyrażających nacechowanie wartościujące, który przedstawia w swoich pracach J. Puzynina (por. Puzynina 2004), łączę z systematyzacją stworzoną przez Elżbietę Laskowską. Wymieniane przez J. Puzyninę środki można przyporządkować do kategorii środków wartościujących E. Laskowskiej – to grupy wykładników leksykalnych oraz pozaleksykalnych: morfologicznych, składniowych (Laskowska 1992: 128–129). Badaczka wyróżnia również grupę tekstowych środków wartościujących, opartych wyłącznie na komponentach pragmatycznych – znajomości sytuacji i kontekstu (Laskowska 1992: 128). Jako że, szukając funkcjonalności środków wartościujących, całość moich analiz sytuję w ujęciu pragmalingwistycznym, nie wydzielam tekstowych środków wartościujących jako oddzielnej kategorii językowych wykładników wartościujących. Postrzegam je jako środki pozaleksykalne.

Funkcje języka i wypowiedzi

Podobnie jak między innymi Renata Grzegorzczkova (1991) oddzielam funkcje języka (systemu) od funkcji jednostkowych wypowiedzi (realizacji).

Pisząc o zagadnieniu wielofunkcyjności wartościujących środków językowych, odnoszę się głównie do kanonicznej systematyzacji autorstwa praskiego strukturalisty Romana Jakobsona. Zaprezentowana przez badacza w *Poetyce w świetle językoznawstwa* klasyfikacja (Jakobson 1960: 434–435), będąca rozwinięciem myśli Karla Bühlera, została nazwana przez R. Jakobsona klasyfikacją funkcji **języka**. *De facto* jednak systematyzacja ta charakteryzuje funkcje **wypowiedzi**, ponieważ jest mocno osadzona w sytuacji komunikowania się – w relacji komunikatu do każdej z sześciu wyróżnionych przez R. Jakobsona składników aktu porozumiewania się, czyli rzeczywistości (kontekstu), nadawcy, odbiorcy, kodu, kontaktu oraz komunikatu. Do sześciu Jakobsonowskich funkcji języka, które – jak zaznaczyłam wcześniej – przyjmuję za funkcje wypowiedzi, należą: funkcja poznawcza (informacyjna), emotywna (ekspresywna), konatywna (impresywna), poetycka, fatyczna i metajęzykowa. Wymienione funkcje stanowią punkt wyjścia do scharakteryzowania pragmalingwistycznego wymiaru wartościujących środków językowych występujących w potocznych rozmowach osób w wieku senioralnym.

Rozmowę postrzegam jako gatunek *sensu largo*, prymarny hipergatunek realizowany w toku interakcji dokonującej się w określonej sytuacji komunikacyjnej

między minimum dwójmiejscowym uczestników. Przyjmowane przez interlokutorów cele komunikatywne – intencje, cele illokucyjne (Taras 2003: 39) rzutują na wybór zarówno leksykalnych, jak i pozaleksykalnych środków językowych, również tych wartościujących, pełniących rozmaite funkcje konwersacyjne.

Grupa badanych

Okres starości jest bardzo niejednorodnym etapem życia człowieka. Jak pisze Norbert Pikuła w książce *Poczucie sensu osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, „starość jest najbardziej zindywidualizowanym etapem życia” (Pikuła 2015: 179). Odzwierciedla się to w często zgoła odmiennych sposobach funkcjonowania seniorów na płaszczyznach: poznawczej, emocjonalnej czy społecznej. Wspomniane zróżnicowanie rzutuje również na odmienne granice i periodyzacje tego okresu życia. O ile WHO definiuje seniora jako osobę, która ukończyła 60 lat (World Health Organization), o tyle na przykład ONZ wskazuje, że przekroczenie 65. roku życia jest jednoznaczne z wkroczeniem w wiek senioralny (Główny Urząd Statystyczny).

W swoich rozważaniach przyjmuję definicję *seniora* za Światową Organizacją Zdrowia. Jako że swoje badania prowadzę w placówkach zrzeszających osoby w wieku senioralnym, słuszność mojego wyboru potwierdza charakterystyka wiekowa osób, które uczestniczą w tychże zajęciach. Wiekiem, który umożliwia dołączenie do zajęć w odwiedzanych przeze mnie miejscach, jest bowiem 60 lat.

Grupę badanych tworzą uczestnicy zajęć łódzkich Centrów Zdrowego i Aktywnego Seniora oraz Dzielnicowych Centrów Aktywnego Seniora, piotrkowskiego Klubu Seniora oraz łódzkiego Klubu Nauczyciela. Grupę tę cechuje zróżnicowanie, m.in. dotyczące wykształcenia. W przedstawionych dalej analizach nie uwzględniam żadnych zmiennych niezależnych, takich jak płeć, wiek czy wspomniany poziom wykształcenia. Grupę badanych seniorów stanowią wyłącznie osoby, które starzeją się w sposób fizjologiczny, a zatem nie wykazują cech świadczących o patologii w obrębie układu nerwowego (brak zmian demencyjnych występujących w przebiegu chorób neurodegeneracyjnych, a także brak epizodów neurologicznych w historii chorobowej)⁴. Nie odnotowano wśród seniorów z grupy badanych przejawów zaburzeń słuchu charakterystycznych dla okresu późnej starości (łac. *presbycusis*), rzutujących m.in. na rozumienie mowy. Wysuwam taki wniosek, mimo braku wykonania badań o charakterze audiologicznym, na podstawie mojej logopedycznej wiedzy i obserwacji seniorów – ich ekspresji, percepcji oraz interakcji.

⁴ Starzenie fizjologiczne (starzenie niechorobowe) utożsamiam z dwoma torami starzenia się: „zdrowym” (*health ageing*) oraz „zwykłym” (*usual ageing*) (za: Kaczorowska-Bray, Milewski, Tłokiński 2018: 81).

Przyjęta procedura postępowania badawczego

Przedstawione analizy oparte są na materiale zgromadzonym w trakcie wizyt w wymienionych wyżej placówkach zrzeszających osoby w wieku senioralnym.

Pierwszym etapem przyjętej procedury badawczej była weryfikacja stanu poznawczego osób w wieku senioralnym. Dzięki moim kompetencjom, nabytym w trakcie studiów logopedycznych oraz neurologopedycznych, możliwe było przeprowadzenie badania funkcji poznawczych. Użyto do tego celu przesiewowego narzędzia wykorzystywanego w diagnostyce logopedycznej pacjentów w wieku senioralnym – MMSE (*Mini-Mental State Examination*). W trakcie krótkiego wywiadu sprawdzono również, czy dany uczestnik zajęć nie przeżył udaru niedokrwiennego bądź krwotocznego.

Po weryfikacji stanu poznawczego badanej grupy dokonywano nagrań zajęć, w których uczestniczyli seniorzy. Wszelkie utrwalone nagrania (w okresie od lutego do grudnia 2023 r.) po przekształceniu z postaci dźwiękowej do formy tekstowej oraz anonimizacji zostały trwale usunięte.

Postępując wedle opisanej procedury pozyskiwania materiału badawczego, zgromadzono nieoficjalne⁵ rozmowy seniorów. Na potrzeby podjętych w niniejszym artykule rozważań dokonano selekcji zgromadzonych w całej puli tekstów.

Analiza materiału

W podejmowanych analizach wyselekcjonowanego materiału badawczego – potocznych rozmów seniorów – skupiono się na charakterystyce systemowej oraz wielofunkcyjności środków wyrażających sądy wartościujące.

Rozważania podjęte w niniejszym artykule to obserwacje systemowych (leksykalnych i pozaleksykalnych) wykładników wartościowania. Warstwa suprasegmentalna wypowiedzi, również sytuowana przez J. Puzyninę czy E. Laskowską w grupie lingwistycznych środków wartościujących, nie została przeze mnie wyodrębniona i wyeksponowana jako oddzielny obszar analizy środków wartościujących w tym krótkim opracowaniu. Dokonuję opisu wybranych językowych środków wartościujących przede wszystkim na płaszczyźnie segmentalnej. Na potrzeby niniejszego artykułu jedynie wzmiankuję o intonacji, czyniąc z niej składową opisu pozaleksykalnych wykładników wartościujących.

Wskazywane przeze mnie dwa rodzaje językowych środków wartościujących, środki leksykalne i pozaleksykalne, postrzegam jednocześnie jako operatory interakcyjne – pozwalające zbadać cele komunikacyjne i konstytuujące wypowiedź jako akt mowy (za: Laskowska 2004: 213). To operatory dla wypowiedzi, które dzięki nim stają się wartościującymi, emotywnymi aktami mowy.

⁵ Rozmowy nieoficjalne, które synonimicznie określam mianem codziennych, potocznych, cechują się m.in. konkretnością, obrazowością, antropocentryzmem, wielością rejestrów językowych oraz złożonością sytuacji komunikacyjnych (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 115-116, 127).

1. Leksykalne środki wartościujące i ich funkcje

W grupie leksemów wartościujących J. Puzynina wyróżnia wyrazy, w których nacechowanie wartościujące jest elementem definicyjnym, jak również leksemy, których wykładniki wartościujące mają charakter fakultatywny – są uwarunkowane kontekstualnie (Puzynina, Zdunkiewicz 1992: 216). Przedstawiając inwentarz leksemów wartościujących, ilustruję zarówno funkcje użyć leksemów prymarnie, jak i sekundarnie wartościujących.

1.1. Czasowniki

/Pauza przez 10 sekund. Seniorki siedzą przy stole, milcząc/

[R1]: *A jak mi szkoda tej naszej, pochorowała się...*

[R2]: *Teresko, kto?*

[R3]: *Kto?*

Użyty w powyższym przykładzie czasownik niewłaściwy *szkoda* jest częścią formuły inicjalnej. Seniorka [R1], dążąc do zainspirowania nowej wymiany, zainteresowania współrozmówczyń i przzerwania pauzy konwersacyjnej zakłócającej płynność interakcji⁶, wykorzystuje czasownik wartościujący negatywnie. Założony przez nią cel komunikacyjny zostaje osiągnięty – jej inicjalna wypowiedź wywołała ciąg reakcji współuczestniczek interakcji.

/Cisza przez 8 sekund/

[R1]: *A to się porobiło u X [imię i nazwisko – P.P.], nie?*

[R2]: *Co?*

Podobną funkcję pełni użycie w powyższej formule inicjalnej czasownika *porobić (się)*. Jego pierwotne znaczenie umieszczone w *Słowniku języka polskiego* to: ‘stać się kimś, czymś lub jakimś’ (oprac. Drabik, Kubiak-Sokół i in. 2009: 200). W tej wymianie jednak *porobić się* użyte jest po to, by „poinformować, że zaszły jakieś niekorzystne wypadki” (WSJP PAN). Oba przedstawione czasowniki wartościujące negatywnie pełnią, obok funkcji ekspresywnej i informacyjnej (jako nośnik wiadomości prowokujący współrozmówców do podjęcia interakcji), również funkcję fatyczną.

1.2. Przysłówki

Przysłówki cechujące się dużą frekwencyjnością, takie jak na przykład: *zawsze, nigdy*, również okazały się wykładnikami funkcji wartościującej. W przedstawionych poniżej wypowiedziach z jednej strony są nośnikiem informacji,

⁶ Przyjmuje, że pauza, która nie zakłóca płynności interakcji językowej, trwa nie dłużej niż dwie sekundy. Dłuższe niewypelnione przemilczenia traktuję jako zaburzenia rytmiczności wypowiedzi (Woźniak 2015: 9).

z drugiej – potęgują pewność osoby mówiącej co do werbalizowanego stwierdzenia. Wzmacniają ekspresyjny wymiar wypowiedzi, uwytatniając jednostkową, indywidualną perspektywę nadawcy:

[R1]: *Ja dzisiaj ugotowałam krupniczek ryżowy. Obgotowałam skrzydełka. Pogotowały się chwilę, wy-
lałam tę wodę, nie? I wiecie, że niedobry był krupnik?*

[R2]: *Ja zawsze obgotowuję...*

[R3]: *A ja nigdy, ja nigdy [...].*

1.3. Zaimki

W przedstawionych wyżej wymianach ujawnia się użycie innego językowego wykładnika wartościującego, mianowicie zaimka osobowego *ja*:

[R2]: *Ja zawsze obgotowuję...*

[R3]: *A ja nigdy, ja nigdy [...].*

Również w innej wymianie:

[R1]: *Ja dwa razy to na pewno się Pfizerem szczepiłam.*

[R2]: *Ja też dwa razy.*

[R3]: *Ja cztery razy się zaszczepiłam przeciw.*

[R2]: *No i właśnie mówią, że padają nogi, serce [...].*

Dla mówionej odmiany języka duża częstotliwość użycia zaimków stanowi cechę charakterystyczną. Badacze, wśród nich m.in. Aleksander Wilkoń, Jacek Warchała, wskazują na szczególną frekwencyjność użycia zaimków wskazujących (deiktycznych). W zgromadzonych tekstach moją uwagę zwróciły jednak wielokrotne użycia zaimka osobowego *ja*⁷.

W przedstawionych wyżej przykładach seniorki R2, R3 podkreślają własne doświadczenia, przeciwstawiając je doświadczeniom swoich przedmówczyń. Użycie zaimka *ja* w funkcji podmiotu przez rozmówczynię poprzedzającą prowokuje wprowadzenie analogicznego podmiotu przez rozmówczynię następującą. Takie zastosowania uznaję za logicznie i formalnie uzasadnione (por. Szkudlarek 1999: 80).

Odnaleziono również nagromadzenia użycia zaimka *ja* w innych usytuowaniach kontekstualnych – w wymianach, które nie były skoncentrowane, jak te powyższe, wokół opozycji *ja – ty, ja – ona*.

/Cisza. Trwają ćwiczenia gimnastyczne/

[R1]: *A to pani nie ćwiczy?*

[R2]: *Bo ja się leczę. Moja pani Mongolka powiedziała... Ja się leczę naturalną medycyną. Ja mam rwę kulszową i ja nie mogę tego wyleczyć.*

W przedstawionych przykładach odzwierciedla się antropocentryzm wypowiedzi realizowanych na płaszczyźnie potocznej – skoncentrowanie na

⁷ Temat dotyczący występowania zaimka osobowego *ja* w tekstach mówionych na przykładzie rozmów medialnych podjęła w swoim artykule Ewa Szkudlarek (1999: 79–84).

subiektywnie nacechowanym świecie przeżyć wewnętrznych osoby mówiącej. To hiperbolizacja przeżyć jednostki i jednocześnie próba kierowania tokiem konwersacji z ukierunkowaniem na to, co swoje i subiektywne. Zatem obok oznak antropocentrycznej „perspektywy oglądu i porządkowania świata” (Pajdzińska 1990: 60) uwydatnia się tu silny pierwiastek swoistego egocentryzmu.

1.4. Modulanty

Językowymi wykładnikami funkcji wartościującej w wypowiedziach seniorów były również partykuły (modulanty – por. Jodłowski 1977: 20–22). Jak nagromadzenie zaimków typowe jest dla mówionej odmiany języka i dialogów, tak modulanty stanowią charakterystyczny wyróżnik wypowiedzi realizowanych na płaszczyźnie potoczności (Wilkoń 2000: 46). Te części mowy „zaznaczają pozakonstrukcyjne elementy wypowiedzenia” (Jodłowski 1977: 20), nie zacieśniając zakresu jego składników.

Dużą frekwencyjnością odznaczały się użycia prawdziwościowych operatorów treści, takich jak: *chyba, może, prawdopodobnie* (modulanty modalne osądzące), *na pewno, naprawdę* (modulanty waloryzujące), np.:

[R1]: *Z lewej strony zostawiam oczko.*

[R2]: *To oczko możesz zostawić.*

[R1]: *No **chyba** robię dobrze [...].*

Zauważalne jest również nagromadzenie modulantów wzmacniających, np. *też*. To modulanty sytuujące, a zatem zaznaczające umiejscowienie składników wypowiedzenia i konotujące dodatkowe informacje (Jodłowski 1977: 21). W świetle moich pragmalingwistycznych analiz ujawniają się one również jako środki wyrażające zaangażowanie osoby mówiącej (emotywność) oraz tożsamość przeżyć jej i odbiorcy (funkcja socjalizująca).

Ilustruje to poniższy przykład:

[R3]: *Kto?*

[R1]: *Z KRUS-u są bardzo dobre sanatoria.*

[R2]: *Ja **też, też** z KRUS-u byłam i **też!***

[R3]: *Było bardzo fajnie...*

Funkcja socjalizująca nie została ujęta w Jakobsonowskiej klasyfikacji. Analiza wypowiedzi wartościujących w aspekcie pragmalingwistycznym skłoniła mnie do wyjścia poza schemat komunikacji językowej tego autora. Funkcja socjalizująca⁸, obok kulturowej, ujmowana jest przez R. Grzegorzczukową jako funkcja ogółu działań językowych danej społeczności (Grzegorzczukowa 1991: 26).

⁸ Inne podejście przedstawia Tomasz Kurdyła, który utożsamia funkcję fatyczną z funkcją socjalizującą, pisząc: „funkcję fatyczną mowy można utożsamiać z wyróżnioną przez R. Grzegorzczukową »funkcją jednoczenia członków danej społeczności (narodu)«” (Kurdyła 2015: 65). W moich rozważaniach obie te funkcje postrzegam jako funkcje pojedynczych wypowiedzi, ale nie traktuję ich utożsamnie.

Ja jednak odnajduję ją również na poziomie lokalnym, w obrębie pojedynczych realizacji nadawców, chcących zasygnalizować swoim odbiorcom tożsamość ich doświadczeń czy przeżyć.

2. Pozaleksykalne środki wartościujące i ich funkcje

2.1. Środki słotwórcze

W zgromadzonych tekstach odnaleziono przykłady derywatów nacechowanych ekspresywnie. Są wśród nich zdrobnienia, np.

*Ja dzisiaj ugotowałam **krupniczek** ryżowy.*

Pojawiają się również zgrubienia, np.:

[R1]: *Tu jest ładne, patrzcie!*

[R2]: *A takie uszy ma duże* [o zającu wielkanocnym – P.P.]

[R1]: *Tam jakie jest...* [wskazuje na inną ozdobę – P.P.]

[R2]: *Takie **uchole** ma duże.*

[R3]: *Możesz trochę inaczej tu zrobić.*

W powyższym fragmencie rozmowy zgrubienie *uchole* jest elementem zduplikowanego wypowiedzenia (zaznaczone przez podkreślenie). Seniorka wzbogaca swoją wypowiedź o dodatkowy pierwiastek wartościujący, czyniąc ją bardziej ekspresywną. Pierwsza wypowiedź nie stała się przedmiotem zainteresowania współrozmówczyń, nie okazała się przyczynkiem do kolejnych wymian skoncentrowanych wokół osobliwego wyglądu ozdoby wielkanocnej. Seniorka, dokonując opisanego zabiegu konwersacyjnego, nie tylko werbalizuje funkcję ekspresywną, wartościującą (*uchole*), lecz także fatyczną – nawiązuje do wybranego tematu, dążąc do jego usytuowania w wymianie i podjęcia go przez rozmówczynię.

W wypowiedziach seniorów odnaleziono również przykłady użyć zwielokrotnionych zdrobnień. Okazały się one środkami językowymi o silnym nacechowaniu impresywnym, np.:

/Panie uczestniczą w zajęciach malarskich, jedna z seniorek pełni funkcję prowadzącej/

[R1]: *To w **rameczkę**, w **rameczkę** i na ścianę.*

[R2]: *Tak jest, pewnie.*

[R1]: *Dobra, to jeszcze jedno powiem [...].*

Zaznaczona przez pogrubienie formuła *w rameczkę, w rameczkę* jest ekwiwalentem nakazu, polecenia (*Weź to w rameczkę*). Nadawca wywiera zamierzony przez siebie wpływ na odbiorcę swojego komunikatu.

Powtórzenia jako oddzielna kategoria językowych wykładników wartościujących zostaną omówione w dalszej części niniejszego artykułu.

2.2. Pętle semantyczne

Pętle semantyczne (określane przeze mnie również jako persewercje semantyczne) na gruncie polskich badań gerontolingwistycznych zostały opisane m.in. przez Anetę Domagałę (2013: 349). Objawiają się jako reprodukcje podjętej już wcześniej przez nadawcę narracji (zaznaczone przez pogrubienie):

/Seniorki rozmawiają o aktywności życiowej, jedna z pań opowiada o swoim stanie zdrowia/

[R1]: *Nie, kiedyś nie byłam taka, ale dopiero teraz mnie tak zmieniła ta choroba. Te operacje trzy serca i ten kręgosłup złamany.*

[R2]: *Tego trzeba doświadczyć.*

[R1]: *Tak to jest... Mnie dopiero ta choroba mnie zmieniła [...].*

Persewercje semantyczne w kontekście schorzeń neurodegeneracyjnych są oznaką patologii układu nerwowego. W przebiegu wzorca starzenia się fizjologicznego opisuje je jako narzędzia służące kierowaniu kanału tematycznego konwersacji na jednostkowe przeżycia nadawcy wypowiedzi (to zwielokrotnienie obszaru tematycznego ujawnia jego subiektywną wartość dla osoby mówiącej, posiada silny pierwiastek ekspresywny). Pętle semantyczne służą również utrzymaniu kanału komunikacyjnego. W wypowiedzi: *Tak to jest... Mnie dopiero ta choroba mnie zmieniła [...]*, człon *tak to jest* jest semantycznie pusty, ma charakter wypełnionej pauzy⁹. Persewercja *mnie dopiero ta choroba zmieniła* jest próbą ponownego nawiązania relacji (interpersonalnej i tematycznej) z rozmówczynią. Po raz kolejny ujawnia się zatem w prezentowanych środkach funkcja fatyczna.

2.3. (Auto)powtórzenia

W zgromadzonych przetranskrybowanych rozmowach osób w wieku senioralnym odnaleziono wiele przykładów powtórzeń. Z jednej strony to językowe wyróżniki potocznych wypowiedzi mówionych, z drugiej – taka redundancja jest typowa głównie dla długich wypowiedzi monologowych. Odnotowane przeze mnie przykłady leksykalnych reduplikacji pojawiają się w bezpośrednio następujących po sobie wymianach uczestników dialogu, tzn. rozmówca następujący powtarza treść rozmówcy poprzedzającego. Są to powtórzenia dosłowne:

[R1]: *No już losujemy, bo oni się nie zdecydują, bo im niezręcznie.*

[R2]: *Tak, bo im niezręcznie,*

a także synonimiczne, pośrednie, w których nadawca wyraża taką samą treść, używając odrębnych środków (zaznaczone pogrubioną czcionką):

⁹ Pauzy wypełnione (całkowicie), pauzy niewypełnione oraz pauzy częściowo wypełnione to podział autorstwa Sławomira Śniatkowskiego, stworzony wedle kryterium formalnego (Śniatkowski 2002: 17).

/Cisza. Panie dziergają na szydełkach/

[R1]: *Ale super wychodzi! Pięknie!*

[R2]: *Bardzo ładnie wychodzi!*

[R1]: *Jak ula! Jak ula! [...]*

[R2]: *Ale tak to skarpet nigdy nie robiłam, Marysia też nie...*

Seniorzy dokonywali również autopowtórzeń – duplikowali swoje wypowiedzi, które pozostawały w bezpośrednim sąsiedztwie. Przykłady takiej redundancji są podkreślone w powyższym fragmencie rozmowy. W owych powtórzeniach i autopowtórzeniach upatruję realizacji funkcji fatycznej – służą one bowiem podtrzymaniu kontaktu z rozmówcą i wypełniając kanał komunikacyjny, utrzymują płynność konwersacji. Jednocześnie są to również środki wzmacniające wypowiedź nadawcy, uwydatniające walory znaczeniowe i ekspresyjne.

2.4. Wykrzyknienia i zwroty adresatywne

W zgromadzonych rozmowach seniorów odnaleźć można wiele przykładów wykrzyknień. Wysoka częstotliwość tych konstrukcji syntaktycznych wymieniana jest jako jedna z wielu cech charakteryzujących język mówiony, szczególnie potoczny. Z jednej strony eksklamatyw z definicji jest nośnikiem i wyrazem różnych stanów emocjonalnych nadawcy wypowiedzi. Z drugiej, ekspresywność to jednak niejedyny funkcjonalny wymiar wykrzyknień. Te występujące pod postacią zwrotów adresatywnych: *Mój Boże!, O, Boże!, Jezu kochany!* mają walory wartościujące (posiadają sakralny punkt odniesienia i zbudowane są częstokroć z leksemów prymarnie wartościujących: *kochana, kochany, święty, święta*). Często pojawiają się w roli formuł inicjujących wymianę.

/Cisza/

[R1]: *O Jezu kochany!*

[R2]: *Która to jest już godzina?*

[R3]: *Yyyyyy, wpół do dwunastej.*

[R1]: *No!*

Jak ilustruje powyższy przykład, nadawca przez wypowiedzenie „wykrzyknika religijnego” (Wierzbicka 1996: 154–155) *O Jezu kochany!* zainicjował i nawiązał kontakt ze współrozmówcami. Dodatkowym nośnikiem ekspresywności i wartościowania była również intonacja. To wyraz „prozodii afektywnej”, będącej paralingwistyczną charakterystyką wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie. Wyrażane przez kontur prozodyczny (intonację, wysokość głosu) emocje wynikają zarówno z treści wypowiedzi, komunikacyjnego osadzenia sytuacyjnego, jak i odpowiedzi na reakcje rozmówców (za: Wysocka 2020: 154–155).

Zaznaczone wcześniej wykrzyknienie cechuje intonacja wznosząca oraz podniesiony poziom wysokości głosu – to wyraz emocjonalnego zaangażowania nadawcy. Jak wynika z kontekstu konwersacyjnego, wyraża on

zaniepokojenie późną, według oceny wypowiadającego, porą. Ponownie wyeksponowano pierwiastek fatyczności wypowiedzi. Cisza konwersacyjna została wypełniona.

Nie wszystkie zwroty adresatywne o silnej konotacji religijnej występowały pod postacią wykrzyknień. Pojawiały się częstokroć również wypowiedzenia charakteryzujące się intonacją opadającą oraz niższym poziomem wysokości głosu. Przytoczone niżej *O Boże* zapełnia pustkę konwersacyjną, występując w roli pauzy wypełnionej, mającej pomóc w ponownym nawiązaniu kontaktu komunikacyjnego:

[R1]: *Może wpadnie Kasia.*

/Pauza, milczenie przez 7 sekund/

[R1]: *O Boże...*

[R2]: *No, no i nie skończyłam ci tego.*

[R1]: *No.*

[R2]: *No, i ona dała mi też tabletki. Właśnie, żeby tę wątrobę odblokować.*

Część pojawiających się wykrzyknień nie była nacechowana wartościująco na poziomie *stricte* semantycznym. Nacechowanie to zyskiwały one dopiero przez konkretne usytuowanie kontekstualne. Wypowiedzenie *Ile już mam* nabiera walorów ekspresyjnych i wartościujących w kontekście – intonacja wznosząca, podniesiony ton głosu (prozodia afektywna) oraz zachowanie nadawcy wypowiedzi sugerują, że seniorka chwali się wykonaną pracą, podkreślając podjęty z sukcesem wysiłek. *Ile już mam* znaczy tyle, co ‘chwałę się, że wykonałam duży fragment dzianiny, chwałę się moim sukcesem, który sprawia, że jestem z siebie dumna’.

[R1]: *Zobacz, Zosiu! Ile już mam!* [pokazuje fragment dzianiny – P.P.]. *Proszę bardzo! Dumna jestem!*

[R2]: *Noo, kochana, pięknie!*

[R3]: *Jaka szybka!*

[R1]: *No bo ja mam grube nici!*

Podsumowanie

Analiza wypowiedzi potocznych osób w wieku senioralnym pod kątem występujących w nich środków wartościujących pozwoliła wykazać z jednej strony ich zróżnicowanie, z drugiej zaś – wielofunkcyjność. Wśród wyróżnionych lingwistycznych środków wartościujących pojawiających się w rozmowach seniorów wyodrębniono czasowniki, przysłówki, zaimki oraz modulanty (w grupie środków leksykalnych) oraz środki słowotwórcze, pętle semantyczne, powtórzenia, autopowtórzenia, wykrzyknienia i zwroty adresatywne (w grupie środków pozaleksykalnych). Funkcjami zwerbalizowanych nacechowań wartościujących, oprócz ekspresywnej, okazały się funkcje: informacyjna, fatyczna, impresyjna oraz socjalizująca. Tę ostatnią, mimo że w systematyzacjach zaliczana jest do funkcji ogółu działań językowych społeczności, a nie do funkcji

pojedynczych aktów komunikacyjnych, opisuję jako funkcję wypowiedzi. Dostrzegam, że wśród komunikacyjnych celów wypowiedzi seniorów zauważalne jest dążenie do podkreślenia przynależności do tej samej wspólnoty doświadczeń i przeżyć co ich rozmówca. Zgromadzone wypowiedzi bywają zatem swoistym łącznikiem między jednostką a grupą społeczną oraz środkiem socjalizacji. Przedstawione środki wartościujące wzmacniały również wypowiedzi nadawców oraz służyły podkreślaniu indywidualnej, zsubiektywizowanej perspektywy oglądu świata.

Ukazane wstępne wyniki badań pozwalają przypuszczać, że – zintegrowane w perspektywie pragmalingwistycznej – badania gerontolingwistyczne oraz aksjolingwistyczne cechuje duży potencjał. Niniejsza praca go nie wyczerpuje, jednakże stanowi asumpt do przypuszczeń, że kolejne etapy analiz językowych środków wartościujących w rozmowach osób w wieku senioralnym okażą się cenne, ponieważ wzbogacą wiedzę na temat komunikacyjnych i pragmatycznych kompetencji oraz sprawności osób podlegających fizjologicznym procesom naturalnego starzenia się.

Literatura

- Bartmiński J., 1991, *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, „Język a Kultura”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, J. Bartmiński, J. Puzynina (red.), s. 197–209.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2012, *Tekstologia*, Warszawa: PWN.
- Domagała A., 2013, *Pętla w wypowiedziach osób z otępieniem alzheimerowskim*, w: T. Woźniak, J. Panasiuk (red.), *Język. Człowiek. Społeczeństwo*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 337–360.
- Drabik L., Kubiak-Sokół A., Sobol E., Wiśniakowska L. (oprac.), 2009, *Słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Główny Urząd Statystyczny, *Pojęcia stosowane w statystyce publicznej*, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3938,pojecie.html> (dostęp: 14.02.2024).
- Grabias S., 2015, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, w: S. Grabias, M. Kurkowski (red.), *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 15–71.
- Grzegorzczkowska R., 1991, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, „Język a Kultura”, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowska (red.), s. 11–28.
- Jakobson R., 1960, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, „Pamiętnik Literacki”, t. 51, nr 2, s. 431–473.

- Jakosz M., 2016, *Wartościowanie w internetowych komentarzach do artykułów prasowych dotyczących stosunków niemiecko-polskich. Próba analizy pragmatycznej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jodłowski S., 1977, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Kaczorowska-Bray K., Milewski S., Tłokiński W., 2018, *Wstęp*, w: S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, W. Tłokiński (red.), *Gerontologopedia*, Gdańsk: Harmonia, s. 15–23.
- Kurdyła T., 2015, *Najważniejsza funkcja „języka”? Uwagi o funkcji fatycznej i fatyczności języka*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. LXXI, s. 59–70.
- Laskowska E., 1992, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.
- Laskowska E., 2004, *Uczucia w języku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 2, s. 213–221.
- Ossowska M., 1975, *Rola ocen w kształtowaniu pojęć*, w: I. Lazari-Pawłowska (red.), *Metaetyka*, Warszawa: PWN, s. 528–540.
- Pajdzińska A., 1990, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka”, t. 3, s. 59–68.
- Pikuła N. G., 2015, *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*, Kraków: Impuls.
- Puzynina J., 2004, *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka”, t. 16, s. 179–189.
- Puzynina J., Zdunkiewicz D., 1992, *Co język mówi o wartościach współczesnych Polaków?*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL”, R. 5, nr 2/3, s. 215–227.
- Szczepankowska I., 2011, *Semantyka i pragmatyka językowa. Słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szkudlarek E., 1999, *Zaimek osobowy „ja” w języku mówionym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, t. 39, s. 79–84. <https://doi.org/10.18778/0208-6077.39.07>
- Śniatkowski S., 2002, *Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy: ujęcie lingwoedukacyjne*, Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne Akademii Pedagogicznej.
- Taras B., 2003, *Słowo do słowa, zrobi się rozmowa, czyli kilka spostrzeżeń na temat rozmowy*, w: M. Kita, J. Grzenia (red.), *Porozmawiajmy o rozmowie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 35–45.
- Tischner J., 1982, *Myślenie według wartości*, Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”.
- Tokarski R., 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, s. 343–370.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. 2015 poz. 1705), Internetowy System Aktów Prawnych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001705> (dostęp: 14.02.2024).

- Wierzbicka A., 1996, *Między modlitwą a przekleństwem: „O Jezu!” i podobne wyrażenia na tle porównawczym*, „Etnolingwistyka”, t. 8, s. 25–39.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- World Health Organization, *Ageing*, https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1 (dostęp: 14.02.2024).
- Woźniak T., 2015, *Ocena płynności mówienia*, „Nowa Audiofonologia”, t. 4, nr 4, s. 9–19. <https://doi.org/10.17431/894809>
- WSJP PAN – P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> (dostęp: 14.02.2024).
- Wysocka M., 2020, *Prozodia emocjonalna w percepcji dorosłych osób z uszkodzonym narządem słuchu – badania wstępne*, „Logopedia”, t. 49, nr 1, s. 153–166.
- Żuk G., 2016, *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

